
Geneza i kretanja

Evaine LE CALVÉ IVIČEVIĆ
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Pregledni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 20. 9. 2019.

Kronološki pregled kanadske frankofonske književnosti: od početaka (1763) do višeglasja (1970)

NA IZVORIMA

Francuski jezik svoju prisutnost u Kanadi duguje kolonijalnoj prošlosti koja seže u doba prije 1760. godine. Time se kanadska frankofonija smješta u širi okvir “implantirane frankofonije” (*francophonie d'implantation*). Kroz dva stoljeća, koliko je otprilike trajala Nova Francuska, francusko se stanovništvo nastanilo uglavnom u Akadiji (smještenoj na teritoriju današnjih tzv. primorskih provincija Novi Brunswick, Nova Škotska i Otok Princa Edwarda) koja 1755. broji oko 13.000 osoba, i Kanadi (koja se rasprostirala od Velikih jezera do Zaljeva Svetog Lovre i do doline Ohija, na teritoriju današnjeg Québeca i Ontarija) gdje broj francuskih podanika doseže 55.000, dok se u prerije pa sve do Stjenjaka (na teritoriju današnje Manitobe) probijaju tek malobrojni useljenici. Nova Francuska nema imigracijski tip kretanja stanovništva, nego je prva frankofonska zajednica niknula kao uglavnom izvorno stanovništvo u Americi. Time se vrlo rano u tom stanovništvu javlja osobit identitet, o čemu svjedoči nastanak etnonima *Canadien* (*Kanadanin*), snažna zavičajna privrženost i osjećaj pripadnosti tlu.

Osim što su uvelike odredili raspoređenost frankofonskih zajednica na tlu Kanade, ti će elementi pružati osnovu za stvaranje mitologema, a taj će period ostaviti potomcima francuskih kolonizatora u naslijeđe dosta obilnu pisanu baštinu, iz koje će moći crpiti kanadska frankofonska književnost. Naime, od samih početaka naseljavanja susret s Novim svijetom, gradnja prvih naseljenih mjesta, misijskih kuća i trgovačkih postaja te uspostavljanje kontakata s domorodačkim nacijama povod su i tema mnogih pisanih dokumenata. Ipak, francuski kolonizatorski projekt nije dopustio mogućnost razvijanja izdavačke djelatnosti u Novoj Francuskoj, tako da su se sve publikacije kolonije tiskale u Francuskoj, pretežno u Parizu.

POČECI

Uslijed britanskog osvajanja, frankofonski žitelji uklonjeni su s visokih dužnosti, lišeni ekonomske i društvene moći, podvrgnuti stranoj upravi koju smatraju okupacijskom vlašću. U dolini Svetog Lovre vlada osjećaj nesigurnosti, potaknut sjećanjem na sudbinu Akadije, u kojoj su nekadašnji francuski podanici 1755. pretrpjeli prisilno iseljavanje. Inicijativa za otvaranje prve tiskare i za pokretanje prvih novina rodila se 1764. dolaskom u Québec dvojice tiskara iz Philadelphije Williama Browna (oko 1737–1789) i Thomasa Gilmorea (oko 1741–1773), koji osnivaju novine *The Quebec Gazette/La Gazette de Québec*, čiji prvi broji izlazi 21. lipnja 1764. Montréal će pak morati pričekati do 1778. da dobije svoju prvu tiskaru i novine na francuskom, *La Gazette de Montréal*, i to zahvaljujući poduzetnosti tiskara Fleuryja Mespleta (1734–1794), jednog od pokretača u stvaranju kanadske književnosti.

Brownov i Gilmoreov rad ubrzo će pokrenuti nove inicijative. Prve kvebečke tiskare objavljuju brošure, almanaha, pobožne publikacije, političke eseje, udžbenike i drugo, dok su knjige malobrojne. Naime, u zemlji u kojoj je većinski dio stanovništva ruralan i nepismen te ne raspolaže kulturnim strukturama kao što su knjižnice ili čitaonice, časopisi, revije i novine predstavljaju najjaču granu izdavačke djelatnosti i najprikladniji su mediji za dopiranje do čitatelja. Prvi književni tekstovi stoga su djelo novinara ili imućnih ljubitelja lijepe književnosti koji su za razonodu pisali uglavnom zabavna djela kratkog formata. Jedan od prvih je Bretonac Joseph Quesnel (1746–1809) koji potpisuje, među ostalim, nekoliko komedija sastavljenih po francuskom ukusu, među kojima je tročinka *Colas i Colinette* (*Colas et Colinette*, 1788). Montreallac Michel Bibaud (1782–1857) je pak autor prve zbirke poezije napisane i objavljene u Québecu, pod nazivom *Pisma, satire, pjesme, epigrama i drugi stihovi*.

vi (*Épîtres, satires, chansons, épigrammes et autres pièces de vers*, 1830).

Sve do posljednje četvrtine 19. stoljeća književno je stvaralaštvo u francusko-kanadskom društvu još uvijek skromno, a vanjski su doprinosi slabi, što zbog udaljenosti Francuske odakle je slanje knjiga složeno i skupo, što zbog otpora koji pružaju crkvene vlasti, koje se služe cenzurom u borbi protiv ideoloških protivnika. U tom kontekstu relativne izoliranosti domaće pripovijesti proizašle iz usmenih tradicija autorima pružaju obilan izvor inspiracije. Okosnicu zapleta često čini nadnaravno, u okviru radnje koja nosi moralne pouke. Te se pripovijesti uklapaju u veliki pothvat stvaranja nacionalne književnosti za koji se zalaže opat Casgrain (1831–1904). Među autorima pučkih pripovijesti nailazimo na velik broj najuglednijih imena francusko-kanadske književnosti toga vremena, a okupljeni su uglavnom oko časopisa *Les Soirées canadiennes*. Tu su Joseph-Charles Taché (1820–1894), Raymond Casgrain i Honoré Beaugrand (1848–1906), koji se u povijest upisao zbirkom *Leteći kanu. Kanadske legende (La Chasse-galerie. ¹ Légendes canadiennes*, 1900). Usmena predaja svoje je mjesto također našla u prvim romanima onoga vremena, počevši s *Utjecajem jedne knjige (L'Influence d'un livre*, 1837)² Philippea Auberta de Gaspéa mlađeg (1814–1841). U poglavlju pod naslovom “Stranac” (“L’Étranger”) javlja se poznati motiv đavla na balu. Sličan prosede primijenio je Aubert de Gaspé stariji (1786–1871) koji u svoj povijesni roman *Stari Kanadani (Les Anciens Canadiens*, 1863) uvodi priču o La Corriveauu.

Dok su *Stari Kanadani* postigli trenutačan uspjeh, objavljivanje *Utjecaja jedne knjige* zasjenjeno je ustankom koji su 1837. i 1838. u Donjoj Kanadi podigli Domoljubi (*les Patriotes*) predvođeni Louis-Josephom Papineauom (1786–1871). Za njihovim je porazom ubrzo uslijedila nasilna represija, a stotinjak Domoljuba biva uhićeno i protjerano. Ti su tragični događaji uprizoreni u petnaestak književnih djela. Među njima istaknuti je doprinos dao Antoine Gérin-Lajoie (1824–1882) poemom *Izgnanik (Le proscrit)*, koja će se proslaviti kao uglazbljena pjesma pod naslovom *Lutajući Kanadainin (Un Canadien errant*, 1842),³ a osvanuti s naslovom *Lutajući Akadijac (Un Acadien errant)* pod perom pokretača Akadijske renesanse. Jedan od temeljnih književnih mitova akadiskog identiteta pruža američki pjesnik Henry W. Longfellow (1807–1882) epskom pjesmom *Evangelina, priča o Akadiji (Evangeline, A Tale of Acadie*, 1847) koju je na francuski jezik prepjevao Pamphile

Le May pod naslovom *Evangelina (Evangéline*, 1865).

Ustanak je rezultirao izvješćem koje je lord Durham (1792–1840) podnio 1839. a u kojem, među ostalim, piše da su francuski Kanadani “narod koji nema ni povijest ni književnost”. Na te uvredljive tvrdnje François-Xavier Garneau (1809–1866) odgovara snažnim i utemeljiteljskim djelom *Povijest Kanade od njezina otkrića do danas (Histoire du Canada depuis sa découverte jusqu’à nos jours*, u tri sveska objavljena 1845–1848) kojim po prvi put pruža tumačenje povijesti iz francusko-kanadske perspektive. Dok nastaje Kanadska konfederacija (1867) koja će se uskoro proširiti novim provincijama, prizivanje francusko-kanadske nacionalne prošlosti trajno zaoкупlja većinu pisaca. Roman ovdje nije dobrodošao jer predstavlja “kvarnu književnost koja pristize iz Pariza kao rijeka kaljuže” (Tardivel, *Za domovinu*). Francusko-kanadska književnost druge polovine 19. stoljeća ne uspijeva pronaći vlastiti romantizam, a realizam i naturalizam odbacuje kao bezbožne. Stoga se poezija i roman, osim prema prethodno spomenutim motivima folklora, okreću povijesnim i domaćim temama.

Najplodniji autor povijesnih romana jest Joseph Marmette (1844–1895), koji potpisuje *Charles i Eva, kanadski povijesni roman (Charles et Eva, roman historique canadien*, koji izlazi kao podlistak u razdoblju 1866–1867) i mnoge druge, u kojima se ljubavi i pustolovine odvijaju uz opise temeljene na povijesnim događajima iz Nove Francuske. Napoléon Bourassa (1827–1916) istom se inspiracijom koristi za *Jacques i Marie. Uspomene raseljenog naroda (Jacques et Marie. Souvenirs d'un peuple dispersé*, 1865–1866), roman u kojem se (možda i preočito) ponavlja tema slična onoj u Longfellowljevoj *Evangelini*. Strukturom složenija melodrama Georges Bouchera de Bouchervillea (1822–1915) *Jedna izgubljena, dvije pronađene (Une de perdue, deux de trouvées*, 1874) dotiče se Ustanka i Domoljuba. Postižući golem uspjeh, jedno je od najboljih onodobnih djela tog žanra. Objavljen (u podlisku) od 1881. do 1882, *Angéline de Montbrun*, psihološki roman u kojem se očituje intimistička analiza, epistolarna struktura i profinjena poetika, u potpunosti se razilazi s naslovima toga vremena kako formom, tako i sadržajem, nudeći nesretnoj junakinji samotani život, s obzirom na to da ga ne provodi ni u braku ni u samostanu. To djelo, koje potpisuje žena pod pseudonimom Laure Conan, pravim imenom Félicité Angers (1845–1924), ostaje jedno od najistaknutijih u književnom stvaralaštvu toga stoljeća.

Poezija povijesnim temama pristupa rječitije. Među autorima koji su prionuli toj zadaći nalazi se nekolicina članova malog kružoka Kvebečke škole, koji u knjižari braće Josepha i Octavea Crémazieja okuplja ličnosti kao što su Garneau, Casgrain, Gérin-Lajoie, Larue, Aubert de Gaspé stariji, Taché, Ferland, Le May, Parent, Chauveau i Fréchette. U tom pokretu

¹ Istoimena pripovijest poslužila je kao scenarij za kratki animirani film Roberta Douveta 1995.

² Ponovno je objavljeno pod naslovom *Lovac na blago (Le Chercheur de trésors)* u pročišćenju verziji opata Casgraina.

³ Izveo ju je Leonard Cohen 1979. na svojem albumu *Recent songs*.

nastaju i dva časopisa, *Les Soirées canadiennes* (1861) te, nakon otcjepljivanja, *Foyer canadien* (1863), koji predstavljaju “Književni pokret u Kanadi”, nazvan prema naslovu slavnog Casgrainovog članka⁴ u kojem skicira program koji preporučuje za francusko-kanadsku književnost, a koji će joj biti smjernica gotovo do početka Drugog svjetskog rata.

Louis-Honoré Fréchette (1839–1908) okušao se u svim književnim vrstama. Za zbirke pjesama *Sjeverno cvijeće* (*Les fleurs boréales*) i *Snježne ptice* (*Les oiseaux de neige*, 1879) dobije nagradu Francuske akademije, no proglašen je “najvećim lirskim pjesnikom kojeg je Kanada dosad imala” (*Nouvelles soirées canadiennes*, lipanj 1883) zbog povijesnih i domoljubnih pjesama zbirke *Legenda o narodu* (*La Légende d'un peuple*, 1887). Nacionalni pjesnik Octave Crémazie (1827–1879) također se nadahnjuje “slavnim vremenima” prošlosti, kao naprimjer u epskoj pjesmi *Zastava iz Carillona* (*Drapeau de Carillon*, 1858). Sva ta djela promiču mitologizaciju nacionalne prošlosti te s militantnim žarom nastoje ostvariti cilj izgradnje nacionalne književnosti kao zalag legitimiteta postojanja onih koje se tada obično nazivalo “francuskom rasom”, za koju se smatralo da će izumrijeti.

Postoji dakle velik otklon između nacionalnih junaka koje slave književnici i svakodnevnog života čitatelja. Suočeni s vlastitom sumornom sadašnjosti i nesigurnom budućnošću koja im se nagoviješta, mnogi francuski Kanadani napuštaju svoja sela kako bi okušali sreću u gradu. Brojniji su oni, na tisuće njih, koji odabiru iseljavanje u Sjedinjene Američke Države, koje privlače svojim gospodarskim rastom. Kako bi odgovorile na prenapučenost doline Svetog Lovre i zaustavile demografski odljev, vlasti uz podršku Crkve promiču kolonizaciju još uvijek neraskrčenih teritorija, prema sjeveru. Taj plan, iz kojeg će nastati mit, odgovara ideji da, s obzirom na to da je politička moć i dalje u rukama Britanaca, frankofonskom stanovništvu ne preostaje drugo no da demografskim rastom osigura posjed nad teritorijem koji nastanjuje. Taj stav rezultira ideologijom očuvanja koja odjek nalazi u književnosti pojavom struje karakteristične za Québec, odnosno regionalnog romana, svojevrsnog nastavka domoljubne književnosti. Regionalisti se posvećuju slavljenju katoličkih vrijednosti i agrarnog života kao jamstva dostojanstva i dobrobiti stanovništva vjernog vlastitim tradicijama i odanog svojoj zajednici. Taj žanr inauguriira Patrice Lacombe (1807–1863) u kratkom romanu *Na rodnoj grudi* (*La Terre paternelle*, 1846), kojim uspostavlja više karakterističnih motiva: bez zadržke na crno-bijeli način suprotstavlja mirnu seosku župu i iskvareni grad, hrabre seljane i zle Engleze, poštenu rad u polju za koji se dobiva pravedna naknada i pustolovni duh koji je izvor tisuću nedaća. *Charles Guérin* (1853)

⁴ Objavljeno u *Le Foyer canadien*, IV, 1866.

Pierre J. O. Chauveau (1820–1890) nastaje iz istog nadahnuća. Djela *Jean Rivard, krčitelj* (*Jean Rivard, le défricheur*, 1862) i *Jean Rivard, gospodarstvenik* (*Jean Rivard, économiste*, 1876) Antoineta Gérin-Lajoiea (1824–1882) istinski su poticaji na kolonizaciju, a publika ih objeručke prihvaća. Tu još valja navesti manihejske romane Damasea Potvina (1882–1964) *Ostanimo na rodnoj grudi* (*Restons chez nous*, 1908) i *Zov zemlje* (*L'Appel de la terre*, 1919). O drugačijoj, divljoj, prirodi sjevera “ljubičastih noći” pjeva Albert Ferland (1872–1943) u zbirci *Opjevana Kanada*. *Zemlja* (*Le Canada chanté. Le Terroir*, 1909). Ipak, javljaju se i drugačiji (da ne kažemo diskordantni) glasovi. Tako Honoré Beaugrand u romanu *Predilja Ivana* (*Jeanne la fileuse*, 1878) nastoji pokazati da poljoprivreda nije jedini mogući put za njegove frankofonske sunarodnjake. To je također poruka koju želi prenijeti Errol Bouchette (1862–1912) u poučnoj noveli *Robert Lozé* (1903), fikcionalnim nastavkom njegovog programatski naslovljenog eseja *Domognimo se industrije* (*Emparons-nous de l'industrie*, 1901), odgovora na zapovijed kolonizatora koja je glasila “Domognimo se zemlje!” Potonji su naslovi hladno prihvaćeni, no promjene koje najavljuju već se događaju. Montréal postaje kanadska metropola, središte trgovačke aktivnosti te industrijske proizvodnje, ali i kulturno središte s frankofonskim većinskim stanovništvom. To razdoblje blagostanja i rasta pogoduje razvoju izdavaštva te se povećava broj knjižnica i kazališta, kinematografija uživa velik uspjeh. Stoga ne čudi to što se upravo u tom gradu okuplja malena skupina književnika zasićenih bezličnošću lokalnoga književnog krajobraza.

KRAJ STOLJEĆA I MODERNOST

Da govorimo irokeški ili huronski, naša bi književnost živjela. Nažalost, govorimo i pišemo, doduše prilično bijedno, na Bossuetovom i Racineovom jeziku. Što god rekli i učinili, s književnog ćemo stajališta zauvijek biti samo kolonija. (Octave Crémazie u pismu poslanom iz Pariza opatu Casgrainu, 1867)

U studenom 1895. nekolicina intelektualaca za-brnutih za stanje jezika, ali i šire pitanje intelektualne budućnosti zemlje, osniva Književnu školu u Montréalu, što obilježava prekretnicu u književnoj povijesti Québeca. Riječ je o neformalnoj i heterogenoj skupini, u kojoj sudjeluju već slavni autori kao što je Louis Fréchette, pjesnici početnici (Louis Dantin, Albert Ferland) te posve mladi ljudi (Albert Lozeau, Jean Charbonneau, Louvigny de Montigny ili pak Paul de Martigny). Svi dijele neumjerenu strast za poezijom. Za razliku od kvebečke škole koja zagovara domoljubnu književnost i regionalni roman, ova “škola” ne slijedi nikakvu zapovijed i nema predvodnika: ona ne nastoji podrediti umjetnost nekom cilju, osim esteticima. Razvoj Književne škole u Montréalu do gašenja 1935. prožet je ideološkim razmimoilaže-

njima, ali i snažnim trenucima. U tom je pogledu 1899. bila najintenzivnija godina, obilježena vrhuncem stvaralaštva Emilea Nelligana.

Ličnost Emilea Nelligana (1879–1941) dominira tadašnjim književnim krajolikom, u koji unosi novost i stvaralački duh kroz djelo koje jest ostalo nedovršeno, ali koje ima utemeljiteljsko značenje i koje ga čini prvim velikim francusko-kanadskim pjesnikom. Njegova je tragična sudbina sama po sebi dovoljna da ga pretvori u rimbaudovsku ličnost, savršen primjer prokletog pjesnika⁵: počeo je sastavljati pjesme u šesnaestoj godini, a u okupljanjima Književne škole u Montréalu pronašao priliku da pokaže svoj talent. Osobito je ostala u sjećanju večer 26. svibnja 1899. tijekom koje je kazivao pjesmu *Romansa vina* (*La Romance du vin*). No njegovo nestabilno psihičko zdravlje podriiva njegov stvaralački polet te je 8. kolovoza 1899. zatvoren u sanatorij u kojem će ostati sve do smrti 1945. godine. Njegov prijatelj Louis Dantin sabrao je njegove dotad rasute pjesme u zbirku, čije je prvo izdanje sa 107 pjesama objavljeno pod naslovom *Emile Nelligan i njegovo djelo* (*Emile Nelligan et son œuvre*, 1903). Zbirka otkriva djelo iznimne muzikalnosti, u velikoj mjeri nadahnuto estetikom Parnasa, Baudelairea, Rimbauda, Verlainea i simbolista. Nelligan označava kraj jedne epohe: istinski je preteča koji je utro put novoj poeziji, otvorenoj za svjetsku književnost.

Tu poeziju nimalo ne cijene oni koji, na tragu regionalista, prije svega naginju “Nacionalizaciji kanadske književnosti”, za koju se zalaže Camille Roy a koja ide uz bok s odabirom društva koje odlučno okreće leđa napretku. Slavljenje “stvari koje su kao živo tkivo nacionalne povijesti i života” (Roy) rezultira dugim nizom tekstova posvećenih “starim stvarima” koje opisuju gotovo etnografskom preciznošću te potkrepljuju osobnim sjećanjima. Sâm Camille Roy pruža primjer takve književnosti dajući riječ *Starom spremištu* (*Le vieux hangar*, 1905). Važno je da “ne treba skretati na strane teme ili kvariti našu kanadsku književnost egzotičnim postupcima” piše Camille Roy, aludirajući na knjižene protivnike, pogrdno nazivane “egzotičarima”, pisce i umjetnike koji zastupaju čisti estetski pristup u književnoj praksi i umjetnosti, pri čemu je apsolutni normativ Francuska (ovaj put suvremena), u kojoj su uostalom svi boravili. Oni pak staju u obranu moderne umjetnosti te se, iskazujući određeni prijezir prema nacionalnom književnom stvaralaštvu, zalažu za avangardni stav na putu prema priznanju kulturne autonomije. U predratnim godinama objavljuje se nekoliko poetskih djela koja su među najmodernijima onoga vremena. Guy Delahaye (pseudonim Guillaume Lahaisea, 1888–1969) prvi objavljuje avangardnu zbirku *Faze*

(*Les Phases*, 1910) koja zapanjuje originalnošću. Delahaye još više začuđuje zbirkom *Mila, podimo vidjeti je li ruža ova... bez trnja* (*Mignonne allons voir si la rose... est sans épines*, 1912), o kojoj Olivier Asselin u predgovoru potvrđuje da je riječ o “djelu koje je namjerno provokativno, groteskno”, a kao da najavljuje dadaizam. Paul Morin (1889–1963) pak svojom zbirkom pjesama *Emajlirani paun* (*Le Paon d'émal*, 1911) briljantno ilustrira “egzotično” pisanje i njegovu inspiraciju koja je uglavnom parnasovska. Istančanim leksikom, profinjenom gradnjom stiha, uz pregršt orijentalnih prizora, frankofonskoj Kanadi pruža posve novu poetiku, koja će nastavak dobiti s *Pjesmama od pepela i zlata* (*Poèmes de cendre et d'or*, 1923). René Chopin (1885–1953) u Parizu objavljuje *Srce u progonstvu* (*Le cœur en exil*, 1913) za koje je inspiracija više univerzalistička. Marcel Dugas (1883–1947) potpisuje tekst u obranu simbolizma pod naslovom *Bengalske vatre u čast slavnog Verlaineu* (*Feux de Bengale à Verlaine glorieux*, 1915), te objavljuje odvažnu zbirku u znaku moderniteta pod naslovom *Psiha u kinematografu* (*Psyché au cinéma*, 1916). Ti autori, uz nekolicinu drugih, okupit će se oko pustolovine koju predstavlja “umjetnička revija” *Le Nigog*. Sam odabir te amerindijanske riječi za naslov publikacije najavljuje slobodu kojom se suprotstavljaju regionalistima. Umjetnici i intelektualci okupljeni oko tog projekta dolaze iz različitih sredina te njeguju različite estetike. Međutim, dijele namjeru da “šire umjetničke ideje oslobođene neznanja i gluposti”. Tu se ushićeno raspravlja o arhitekturi i likovnoj umjetnosti (Fernand Préfontaine), glazbi (Léo-Pol Morin), književnosti (Robert de Roquebrune), a divljenje koje se u reviji iskazuje prema Nelliganu od njega čini preteču nove poezije. Iako revija prestaje izlaziti nakon godinu dana, uspjelo joj je uzdrmati tradicionalizam.

Robert Choquette (1905–1991) svoju poeziju smješta drugdje: odbacujući “simbolizam dekadencije”, u zbirci *Kroz vjetrove* (*A travers les vents*, 1925) slavi “prirodu velikih zelenih očiju, vječnu stvoriteljicu”. Istim žarom oslikava fresku “čitave prošlosti propalih carstava” koju dočarava u djelu *Muzej Metropolitan* (*Metropolitan museum*, 1931). Posve je drugačija poetika Alfreda DesRochersa (1901–1978), u intimističkoj *Žrtvi ludim djevicama* (*Offrande aux vierges folles*, 1928) te potom u njegovom glavnom djelu *U sjeni Orforda* (*A l'ombre de l'Orford*, 1929), koje je svojim motivima usađeno u tematiku zemlje, no lišeno afektirane glorifikacije, bez suvišne liričnosti, realistično. Tako se udaljava od tradicionalnog regionalizma i najavljuje generaciju “domaćih pjesnika” iz šezdesetih godina 20. stoljeća.

Prvi svjetski rat će produbiti jaz između francuskih Kanađana i njihovih anglofonskih sunarodnjaka kroz krizu regrutiranja, u okolnostima koje su već napete zbog duge i bezuspješne borbe za obrazovanje na francuskom. Kada izbije rat, svi Kanađani podupiru ratni napor. Ali usporedno s povećanjem tereta žrtve

⁵ O njemu je 1990. napisana opera (glazba André Gagnon, libreto Michel Tremblay, režija André Brassard), a zatim mu je 1991. redatelj Robert Favreau posvetio biografski film.

koja se zahtijeva od Kanade, određeni glasovi među kojima je najsnažniji onaj Henrija Bourasse (1868–1952), osnivača lista *Le Devoir* (1910), utvrđuju vezu između pitanja škola u Ontariju, položaja nejednakosti frankofonskih Kanađana naspram anglofonskih unutar Konfederacije i kolonijalnog položaja Kanade. Anglofonski tisak francuske Kanađane optužuje za izdaju i kukavičluk; osjećaj gorčine i sumnje raste na obje strane. U proljeće 1918. u Québecu izbijaju pobune, vojnici pucaju na gomilu te više ljudi stradava. Patnje koje proživljava stanovništvo pridonose održavanju francusko-kanadskog društva u “nacionalizmu preživljavanja”. Stoga regionalisti nastavljaju uporno govoriti o “starim stvarima” kao da ne vide tragediju zbog koje u Europi teče krv a u zemlji nastaje razdor. Sjećanja Adjutora Rivarda (1868–1945) tom su žanru posvećena sa zbirkom *Kod naših ljudi* (*Chez nos gens*, 1918). Navedimo i Blanche Lamontagne-Beauregard (1889–1958), koja revno primjenjuje kanone žanra u zbirnama *Našim poljima i obalama* (*Par nos champs et nos rives*, 1917) te *Stara kuća* (*La vieille maison*, 1920). Stranice *Laurentijskih pripovijesti* (*Récits laurentiens*, 1919) brata Marie-Victorina (Conrad Kirouac, 1885–1944) pitkije se čitaju i sadržavaju dirljiva poglavlja. Utjecajan i vrlo produktivan Lionel Groulx (1878–1967) također piše u tom žanru, koji najavljuje u podnaslovu svojeg slavnog djela *Pabirci* (*Stare stvari, stari ljudi*) (*Rapailages [Vieilles choses, vieilles gens]*, 1916), mješavini pjesama i kratkih tekstova. Međutim, svoje je vrijeme obilježio kontroverznim romanom *Zov rase* (*L'Appel de la race*, 1922, pod pseudonimom Alonié de Lestres), u kojemu problematizira pitanje mješovitih brakova i piše da se valja čuvati “društvenih odnosa sa strancem” jer dovode do “miješanja krvi, a to znači propadanje i kraj”. U pogledu Groulxa, koji je uređivao reviju *Action française* (1920–1928), osnovao Institut za povijest francuske Amerike (1946) i uređivao *Revue d'histoire de l'Amérique française* (1947–1967), bolje je zadržati se na njegovim povijesnim i programatskim esejima kao što su *Smjernice* (*Directives*, 1937) ili *Za izgradnju* (*Pour bâtir*, 1953).

Potaknut razvojem industrije, gospodarski oporavak početkom dvadesetih godina 20. stoljeća dovodi do smanjenja broja poljoprivrednih gospodarstava, a tehnološki napredak smanjuje razlike između ruralnog i urbanog svijeta. List *La Presse* 1922. pokreće CKAC, prvi frankofonski radio u Sjevernoj Americi, što potiče razvoj bujnog i raznovrsnog popularnog kulturnog stvaralaštva. Kvebečko stanovništvo, koje se u velikom broju iselilo prema gradovima, njeguje nostalgiju za seoskim životom, što ga ne sprečava u tome da rado prihvaća francuske pjesme i umjetnike, dok pritom jako cijeni uvelike amerikaniziranu popularnu razonodu.

RAZDORI

Kanada je osobito pogođena krizom koja započinje 1929. Valja pričekati 1934. da federalna vlada uspostavi program pomoći nezaposlenima, ali dodijeljena pomoć nije dovoljna. U gradu se traži i prihvaća bilo kakav posao kako bi se preživjelo. Vlasti otvaraju velika nacionalna gradilišta na kojima nude težak rad za mizernu naknadu, što nalikuje na izrabljivanje. Manjak novca uništava život obiteljima i pojedincima: uvjeti života i stanovanja se pogoršavaju, natalitet pada, ali i razina obrazovanja; javljaju se ksenofobne ideje. Ideološki i moralni nadzor Crkve sve je stroži te održava klimu koja pomaže Mauriceu Duplessisu da dođe na vlast (1936). U tim sumornim okolnostima kulturno stvaralaštvo mora se prilagoditi kako bi opstalo. Stoga se razvija urbana, popularna, konzumacijska kultura koja se ponovno oslanja na novine kako bi došla do svoje publike. Isto tako, kino i kazalište često postaju pokretni, a Montréal unatoč svemu uspijeva dobiti nacionalno kazalište (1936). Radio zamjenjuje usmenu kulturu koja nestaje te se nameće kao ključan okvir za razvoj kvebečke kulture.⁶ Brojni radijski tekstovi koje potpisuje Emile Coderre (1873–1970) dio su tog zamaha. Nakon *Znakova u pijesku* (*Les signes sur le sable*, 1922), zbirke intimističkih stihova, taj pjesnik preuzima jezik naroda kako bi pod pseudonimom Jean Narrache opjevavao život siromašnih. Njegove emocijama bogate zbirke *Kada govorim sam sa sobom* (*Quand j' parle tout seul*, 1932), *Govorim kako bih govorio* (*J' parl' pour parler*, 1939), najavljuju ulazak *jouala* u književnost i pisanje Michela Tremblayja.

Kontekst krize pogoduje povratku starih vrijednosti, ali i izbijanju razdora između starog i novog. U naizgled klasičnim tekstovima nameću se nove perspektive. Prvi se na udaru promjena nalazi regionalni roman, koji napušta idealizaciju ruralnog društva i počinje pružati njegovu surovu sliku. Ironično, knjigu za koju drže da je remek-djelo tog žanra ne potpisuje Kanađanin nego Francuz, Louis Hémon (1880–1913), pod naslovom *Maria Chapdelaine* (*Pripovijest iz francuske Kanade*) (*Maria Chapdelaine [Récit du Canada français]*)⁷. Motiv koji najbolje podržava tradicionalno tumačenje ideološke poruke tog romana čine tri glasa prirode, predaka i rodne zemlje koji, prema kraju romana, pozivaju Mariju da nastavi tradiciju, te će naposljetku mladu djevojku uvjeriti da prihvati sudbinu koju nije priželjkivala. Marijini glasovi odjekuju u romanu Félix-Antoinea Savarda (1896–1982) *Menaud, maj-*

⁶ Frankofonski stanovnici Prerija nemaju tu sreću: trebat će im gotovo dva desetljeća borbe kako bi ostvarili svoj projekt osnivanja radija (Radio-Ouest-Française).

⁷ Od tri filmske adaptacije *Marije Chapdelaine* (1934, 1950, 1983) prvi je film, redatelja Juliene Duviviera, predmet dokumentarnog filma: *Tragovima Marije Chapdelaine* (*Sur les traces de Maria Chapdelaine*, 2015).

stor splavar (*Menaud, maître draveur*, 1937). Poruka romana je dvoznačna jer će se stari Menaud, koji utjelovljuje privrženost zemlji, nakon sinove pogibije izgubiti u ludilu, progonjen “riječima knjige” (riječ je naravno o *Mariji Chapdelaine*). S djelom *La Scouine* (1918) Albert Laberge (1871–1960) dočarava prilično gnusnu sliku seoskog svijeta, uz prizore za koje mons. Bruchési izjavljuje odnosno piše da je riječ o “ogavnoj pornografiji”. Isti taj Paul Bruchési nekoliko je godina ranije uspio ishoditi zabranu šaljivog romana živahnog stila *Marie Calumet* (1904) Rodolphe Girarda (1879–1956). Iz Ringuetova (pseudonim Philippea Pannetona, 1895–1960) pera život Eucharistea Moisan, središnjeg lika *Trideset jutara* (*Trente arpents*, 1931) počinje u skladu s idealom regionalnog romana, a završava bijedno, daleko od rodne grude. U romanu *Čovjek i njegov grijeh* (*Un homme et son péché*, 1933) Claude-Henri Grignon (1894–1976) opisuje sramotna djela i smrt Séraphina, čovjeka kojeg je izjela vlastita škrtost.⁸ Taj književni žanr završava s Germaine Guèvremont (1893–1968) i zadivljujućim kristološkim junakom romana *Došljak* (*Le Survenant*, 1945),⁹ čiji dolazak kod Beaucheminovih preokreće njihove živote. Došljak odlazi kada počinje *Marie-Didace* (1947), roman u kojem se rađa dugo željena Didaceova unuka, ali i gasi loza Beaucheminovih. Zov tuđine i kraj sjedilačkog života također tematizira Léo-Paul Desrosiers (1896–1967) u romanu *Sjever-jug* (*Nord-Sud*, 1931), čiji glavni lik radije odlazi u Kaliforniju nego da ostane na rodnoj grudi kraj voljene Josephte.

Dok se urušavaju temelji tradicionalizma zbog gospodarske krize, mladi katolički intelektualci na sveobuhvatni humanizam pozivaju u reviji *La Relève* (1934), kasnije *La nouvelle relève* (1941–1948), kojom se nastoje boriti za vraćanje “prvenstva duhovnog u svijetu”. Mnogi iz te skupine prijatelja pozvani su odigrati značajne uloge u francusko-kanadskom kulturnom životu, kao što su Paul Beaulieu, Robert Charbonneau, Claude Hurtubise, Jean Le Moyne ili pak Robert Élie i Hector de Saint-Denys Garneau.

Često uspoređivan s Nelliganom zbog mjesta koje zauzima u pjesničkoj umjetnosti, kao i svoje tragične sudbine, ali različit od svojeg časnog prethodnika jedinstvenošću svojega izričaja, Hector de Saint-Denys Garneau (1912–1943) kvebečku poeziju uvodi u modernost. Sudjelujući u pothvatu *La Relève*, u njoj objavljuje pjesme i članke te, osim toga, izlaže brojna platna u Montréalu. Objavljuje zbirku *Pogledi i igre*

⁸ Uspjeh je bio takav da je *Čovjek i njegov grijeh* (*Un homme et son péché*) prilagođen za radio-dramu u nastavcima (1939–1962), za film (1949, 1950), zatim bio je tema stripa: *Illustrirani Séraphin* (*Séraphin illustré*, 1951–1970), potom ponovno prilagođen za film pod naslovom *Séraphin: čovjek i njegov grijeh* (*Séraphin: un homme et son péché*, 2002).

⁹ *Došljak* (*Le Survenant*) je redom bio prilagođen za radio-roman (1952–1955), televizijsku seriju (1954–1960) te potom za film (1957, 2005).

u prostoru (*Regards et jeux dans l'espace*, 1937) no, naišavši na oporu kritiku, knjigu povlači iz knjižara. Potpuno se posvećujući potrazi za ljepotom i za apsolutnim, nastavlja samotno slikati i pisati sve do smrti koja ga zatječe u 31. godini.¹⁰ Sastavljene u slobodnom stilu, pjesme iz zbirke *Pogledi i igre u prostoru* obilježavaju novost u francusko-kanadskoj poeziji. U toj zbirci, kojom okreće leđa dotad uvriježenim pjesničkim konvencijama te otkriva ogoljeno pisanje, pročišćeni jezik s jednostavnim prizorima, uz bogatu simboliku, pjesnik njeguje suzdržanu estetiku i nedovršenu. Nemoguće je govoriti o Hectoru de Saint-Denys Garneauu a da se ne spomene i Anne Hébert (1916–2000), koja, pored obiteljskih veza, s njime dijeli traganje za poetskim pisanjem. Estetika njezine poezije utvrđuje se djelom *Grobnica kraljeva* (*Le Tombeau des rois*, 1953), njezinim najvećim pjesničkim djelom. Anne Hébert će nakon Drugog svjetskog rata postati poznata i kao spisateljica romana (*Kamouraska*, *Blune* [*Les Fous de Bassan*]). Mnoštvo referenci na Sveto pismo zajedničko je Anne Hébert i Rini Lasnier (1910–1997), čiji se tekstovi oslanjaju na duboku vjeru a koja pronalazi svoj pjesnički glas, prožet muzikalnošću i ritmom, osoban i svečan, ali dosta hermetičan, u zbirci *Prisutnost odsutnosti* (*Présence de l'absence*, 1956).

Za razliku od svojih prethodnika, Alain Grandbois (1900–1975) obišao je svijet te se njegovo djelo čini neodvojivim od njegova iskustva putovanja. Njegovih *Sedam Hankéouovih pjesama* (*Sept poèmes d'Hankéou*) sastavljenih u slobodnom stihu u kojima pjesnik, utvrđujući da je jastvo osamljeni otok u noći ravnodušnog svemira, ushićeno izražava tjeskobnu potragu za smislom postojanja.

DAH DRUGOG SVJETSKOG RATA

Zanos prema priznanju posredstvom nacionalne književnosti dovodi do osnivanja *Amérique française* (1941–1960), prve kvebečke revije koja se predstavlja kao “književna revija”, te pisanje vodi prema novim motivima: roman prisvaja grad, otvara se skandaloznim likovima, uzdrnava društveni poredak te se gradi na čvrstoj psihološkoj potki. To se ne događa bez otpora: *Polucivilizirani* (*Les Demi-civilisés*, 1934) Jean-Charlesa Harveyja (1891–1967) izazivaju skandal opisom domaće intelektualne elite koja je žrtva “moralne kastracije”, obuzeta “nemoći” i “porocima”. Urbana i pitoreskna sredina radničke četvrti donjeg grada Québeca je u prvom planu djela *U podnožju blage padine* (*Au pied de la pente douce*,

¹⁰ Njegov život i djelo preneseni su na filmsko platno u dokumentarnom filmu *Saint-Denys Garneau* redatelja Louisa Portugaisa (1960), zatim u onom redatelja Jean-Philippea Dupuisa (2010) i u *Ispovijestima Saint-Denysa Garneaua* (*Confessions de Saint-Denys Garneau*), kratkom filmu Sébastiena Corriveaua i Frédérica B. Girarda iz 2014.

1944) Rogera Lemelina (1919–1992). Vrlo dobar prijem tog prvog romana potvrđuje se s obiteljskom sagom *Obitelj Plouffe* (*Les Plouffe*, 1948),¹¹ u kojoj ponovo susrećemo neke od likova iz prethodnog romana u četvrti Saint Sauveur između 1938. i 1945. Gabrielle Roy (1909–1983) pak odabire Montréal i siromašnu četvrt Saint-Henri kako bi u nju smjestila obitelj Lacasse iz realističnog romana *Rabljena sreća* (*Bonheur d'occasion*, 1945).¹² Nepravedno zaboravljena od kritike, zbirka *Crveni grad* (*Ville rouge*, 1949) Jean-Julesa Richarda (1911–1975) puna je marginalaca te najavljuje književnost otpora iz godina Tihe revolucije. Napokon, u imaginarni grad Robert Charbonneau (1911–1967) smjestit će svoj roman *Posjedovat će zemlju* (*Ils posséderont la terre*, 1941), u kojem opisuje buržoaziju kao zarobljenu u potiskivanju osjećaja. Robert Charbonneau je i kritičar te svoje teorijsko poimanje romana iznosi u *Poznavanju lika* (*Connaissance du personnage*, 1944), no jedan od njegovih najupečatljivijih eseja je *Francuska i mi* (*La France et nous*, 1947) u kojem razmatra “svađu” koja je od 1946. do 1948. buktjela između kvebečkih izdavača i dijela francuskih intelektualaca okupljenih oko revije *Les Lettres françaises*. Uvjeren da je kanadska književnost na francuskom jeziku “ušla u posljednju fazu, onu koja prethodi njezinom ulasku u svjetsku književnost”, smatra da se treba okrenuti od Francuske, čime dovodi u pitanje gravitacijske osi francusko-kanadskog društva.

Međutim, prije nego što su nastupile promjene, Québec proživljava tijekom drugog mandata premijera Mauricea Duplessisa (1944–1959) dugo razdoblje “velike tame”. U turbotnom poslijeraću francuski Kanadani ne dijele ushit pobjede što ga doživljavaju njihovi anglofonski sunarodnjaci. Taj je rat “rat drugih” te ne stvara junake u frankofonskoj književnosti. *S Devet dana mržnje* (*Neuf jours de haine*, 1948) Jean-Jules Richard donosi izniman antiratni roman, koji započinje Iskrčavanjem (6. lipnja 1944). Napokon, vojnika Corriveaua kući donose u lijesu u djelu *Rat, yes Sir!* (*La Guerre, yes Sir!*, 1968), prvom romanu Rocha Carriera (1937–). Umjesto pobjedničkim ponosom, ovaj je period obilježen konzervativizmom, klerikalizmom i represijom radničkih otpora. Realističnu sliku sindikalne borbe toga vremena nalazimo u djelu *Dim u azbestu* (*Le Feu dans l'amiante*, 1956) Jean-Julesa Richarda. Isto tako, *Živi, mrtvi i ostali* (*Les Vivants, les morts et les autres*, 1959) Pierrea Gélinasa (1925–2009) govori o ljudima odlučnima da se bore za svoja radnička prava, a protiv društvenog poretka koji nad njima izvršava represiju.

¹¹ Prilagođena u televizijsku seriju, zatim će biti tema filma redatelja Gillesa Carlea 1981.

¹² Za film prilagodio Claude Fournier u produkciji Kanadskog nacionalnog ureda za film 1983.

Tihu revoluciju, koja je šezdesetih godina 20. stoljeća dotaknula sve sfere kvebečkog društva, uobičajeno je prikazati kao naglu provalu energije i svjetlosti nakon petnaest godina Duplessisove vlasti. Takvo je viđenje, međutim, shematsko te ne obuhvaća otpore koji, na tragu “svađe” iz *Francuska i mi* (*La France et nous*), najavljuju i pripremaju velike promjene. Prvi glasovi otpora dižu se iz područja umjetnosti. U veljači 1948. objavljena je *Prizma očiju* (*Prisme d'yeux*, 4. veljače 1948), manifest skupine slikara i kipara, koji teže slikarstvu oslobođenom od “restriktivne ideologije te koje nastaje izvan bilo kakvog utjecaja (...) što može izopačiti izraz i narušiti njegovu čistoću”. Ta je skupina ubrzo raspuštena, a njezin manifest zasjenjen je manifestom Automata. ¹³ Potonji s Paul-Émileom Borduasom ¹⁴ supotpisuju *Sveopće odbijanje* (*Refus global*, kolovoz 1948), zbirku nekoliko tekstova koja postavlja ozbiljnu prekretnicu u kvebečkom modernitetu proglašavajući “odbijanje svake NAMJERE, zlokobnog oružja RAZUMA.” Neposredna reakcija na objavljivanje *Sveopćeg odbijanja* mješavina je ismijavanja i ravnodušnosti, ali prepoznavanje tog teksta, kao i djela Claudea Gauvreaua i Paul-Marieja Lapointea dvadeset godina kasnije, čini ga živim izvorom mlađoj generaciji pjesnika sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Plastično iskustvo *Sveopćeg odbijanja* svoj književni izraz nalazi u tekstovima pjesnika i dramaturga Claudea Gauvreaua (1925–1971). Njegova zbirka *Mješovita tezgja* (*Étal mixte*, 1968) obilježava vrhunac njegova iskustva, koje automatsko pisanje dovodi do ponovnog izuma jezika za koji je primjer pjesma “crodziaç dzégoum apir”.¹⁵ Claude Gauvreau i njegov brat Pierre, slikar, sudjelovat će u formiranju vrlo rano stasalog pjesnika Paul-Marieja Lapointea (1929–2011), jednog od najprepoznatljivijih predstavnika nadrealizma u francusko-kanadskoj poeziji, koji je imao tek 19 godina kad je objavio zbirku pjesama u slobodnom stihu i u prozi *Opožareni djevac* (*Le Vierge incendié*, 1948). Lapointe je slavan i po svojem *Izboru pjesama: Drveće* (*Choix de poèmes: Arbres*, 1960), pjesničkoj suiti sastavljenoj po uzoru na jazz glazbu. Zaobilazeći bilo kakav ortodokсни pristup, kipar i pjesnik Roland Giguère (1929–2003) također se

¹³ Pokret nastao 1942. i koji je okupio plejadu intelektualaca iz različitih područja kao što su likovna umjetnost te osobito slikarstvo (s Marcelom Barbeauom, Jean-Paulom Riopelleom, Fernandom Leducom), kazalište i poezija (Claude Gauvreau, Thérèse Renaud), ples i drugo.

¹⁴ U kratkom filmu koji mu posvećuje *Paul-Émile Borduas (1905–1960)*, Jacques Godbout donosi njegovu biografiju i razvoj njegove misli.

¹⁵ Lakše je doživjeti te tekstove slušajući kako ih iznosi njihov autor, kao naprimjer u dokumentarnom filmu Jean-Claudea Labrecquea i Jean-Pierrea Masséa kojem je tema *Noć poezije 27. ožujka 1970.* (*La nuit de la poésie 27 mars 1970*, 1970). Claude Gauvreau se u njemu pojavljuje u 25. minuti.

nadahnuje nadrealizmom, čiji je najpoznatiji predstavnik u Québecu, u pjesničkoj praksi, kao i u skulpturi. Njegova retrospektivna zbirka *Doba govora* (*ge de la parole*, 1965) samim svojim naslovom postaje jedan od zaštitnih znakova Tihe revolucije, a njegova poezija obećava da će uspjeti spasiti od potiskivanja one koji, kao i pjesnik, teže usvajanju oslobođene riječi kako bi krenuli u novu budućnost.

Pjesnički krugovi šezdesetih godina 20. stoljeća potaknuti su uzletom izdavaštva, čiji je bitan sudionik nakladnička kuća Éditions de l'Hexagone (naziv se ne referira na Francusku, već na šest suosnivača), koju su Gaston Miron te pet njegovih prijatelja osnovali 1953. Ona će predvoditi pokret koji dovodi do identitetskih i društvenih zahtjeva pisaca te borbe za slobodu koja svoj vrhunac doseže u slavnoj "Noći poezije" 1970. Djelatnost L'Hexagone započinje zbirkom *Dvije krvi* (*Deux sangs*, 1953) koju supotpisuju Gaston Miron (1928–1996) i Olivier Marchand (1928–). Potonji će sastaviti još nekoliko zbirki kao što je *Vikati da živim* (*Crier que je vis*, 1958), koja se naslovom i sadržajem sasvim uklapa u francusko-kanadski kontekst zahtijevanja punog postojanja. Na to se referira i *Zemlja bez govora* (*Pays sans parole*, 1967) Yvesa Préfontainea (1937–2019). Odbacujući mitove prošlosti, "poezija zavičaja" nastoji ga pretočiti u riječi. Nakon zbirki *Drveće* (*Arbres*) Paul-Marieja Lapointea i *Borealan* (*Boréal*, 1957) Yvesa Préfontainea, Gatien Lapointe (1931–1983) sastavlja *Odu Svetom Lovri* (*Ode au Saint-Laurent*, 1963), u kojoj na lirski način daje sliku epske velebnosti zemlje koju treba izgraditi, a kojoj izjašnjava pripadnost. Paul Chamberland (1939–) sudjeluje u toj tematskoj struji sa zbirkom *Zemlja Québec* (*Terre Québec*, 1964), a nastavlja s više političkim i strastvenijim pristupom u djelu *Oglašivač izvikuje* (*L'Afficheur hurle*, 1965), u kojem iz svijeta reklama i oglašavanja stvara poetski materijal. Također u okviru L'Hexagone, ali s drugačijom tematikom, Jacques Brault (1933–) potpisuje *Sjećanje* (*Mémoire*, 1965), zbirku kojom dominira smrt ratnih žrtava, od Hirošime do Dachaua. Kod Fernanda Ouellettea (1930–) u zbirki *Sunce pod smrti* (*Le Soleil sous la mort*, 1965) smrt donosi bomba od "50 megatona", dok za djelo *U tami* (*Dans le sombre*, 1967) pjesnik pak inspiraciju crpi iz erotike.

Izniman polet, o kojem svjedoče prethodno navedeni tekstovi i pokreti, omogućit će Tihu revoluciju, odnosno desetljeće u povijesti Québeca u kojem dolazi do sekularizacije društva, usvajanja načela socijalne države i sveopće emancipacije. Nekolicina kvebečkih intelektualaca svoje analize kvebečke stvarnosti nadahnuje idejama autora kao što su Frantz Fanon, Albert Memmi ili Jacques Berque. Među bitnijim sudionicima otpora, revije *La Revue socialiste* (1959–1965) i *Parti pris* (1963–1968) najrelevantnije razvijaju antikolonijalistička stajališta a iz promišljanja o kolektivnom identitetu francuskih Kanađana rađa se ideja da su kolonizirani narod, koju tematizira esej

Pierrea Vallièresa (1938–1998) *Bijeli crnci Amerike* (*Nègres blancs d'Amérique*, 1967). Osim gospodarske i političke dimenzije rasprava koje su u srži oblikovanja kvebečkog identiteta, otvorena su i druga područja borbe, među kojima su jezična i književna. Pitanje položaja koloniziranih Kvebečana i njihovih pisaca ponovno se vraća iz pera Paula Chamberlanda, kao i Gastona Mirona u broju *Parti pris* iz siječnja 1965. pod naslovom "Za kvebečku književnost" ("Pour une littérature québécoise") koji najavljuje raspad francuske Kanade. Na tragu tog promišljanja pristupa se i pitanju uporabe *jouala*¹⁶ u književnosti.

Gaston Miron (1928–1996), središnja ličnost L'Hexagone i lista *Parti pris*, priznati borac za društvene ciljeve i zagovornik neovisnosti u Québecu, već je tada dominantno ime kvebečke poezije i kulture. Međutim, najvažniji dio njegova stvaralaštva bit će sabran i objavljen tek 1970. s djelom *Napabirčeni čovjek* (*L'homme rapaillé*). Pisanje Gastona Mirona¹⁷ dio je njegovog projekta "dekolonizacije jezika" te je prožeto brojnim kvebečkim izrazima. Propitivanje američkog karaktera (*américanité*) zavičaja prisutno je u njegovoj poeziji, iz koje se iščitava (između ostalog jezično) otuđenje francuskih Kanađana, lišenih instrumenata za vlastiti izričaj. U pjesmi "Delirično otuđenje (didaktička pomoć)" piše: "Dugo sam vlastito ime, i to što jesam, poznavao samo izvana. Moje ime je 'Pea Soup' (...) Moje ime je 'Damned Canuck'. Moje ime je 'speak white'", referirajući se na pjesmu Michèle Lalonde (1937–) *Speak white* (1968),¹⁸ svojevrsni manifest koji za naslov uzima rasističku uvredu koju su anglofonski stanovnici dobacivali onima koji bi u njihovoj prisutnosti govorili francuski.

Pobuna protiv osrednjosti postojanja, otpor prema svestvlasti katoličke Crkve, ali često i nemoć, prisutni su i u proznim djelima, među kojima je nekoliko psiholoških romana, u kojima tematiziranje otuđenja ličnosti odaje utjecaj sartreovske misli. Među najznačajnijim naslovima nalazimo *Mathieu* (1949) Françoise Loranger (1913–1995), kratki roman *Bujica* (*Le Torrent*, 1945) Anne Hébert, *Novac je miris noći* (*L'Argent est odeur de nuit*, 1961) Jeana Filiatralta (1919–1982), mračni roman koji pruža snažnu kritiku bijede, materijalne ili osjetilne. Adrien Thério (1925–

¹⁶ *Joual*: riječ nastala narodnim izgovorom riječi *cheval* 'konj'. Taj je izraz između 1960. i 1975. označavao francuski jezik kako se govori u Québecu, konkretnije montrealški pučki sociolekt koji se od standardnog francuskog razlikuje po fonetskim, gramatičkim i sintaktičkim osobinama, kao i po anglicizmima.

¹⁷ Bolje se može doživjeti slušajući samog autora u dokumentarnom filmu Claudea Labrecquea i Jean-Pierrea Masséa koji svjedoči o *Noći poezije* 27. ožujka 1970. (*La nuit de la poésie 27 mars 1970*, 1970). Gaston Miron se u njemu pojavljuje na 45:30.

¹⁸ Autorica je čita u dokumentarnom filmu Jean-Claudea Labrecquea i Jean-Pierrea Masséa koji svjedoči o *Noći poezije* 27. ožujka 1970. (*La nuit de la poésie 27 mars 1970*, 1970). Michèle Lalonde se pojavljuje u 1:36:45. Ta je pjesma također tema kratkog filma Pierrea Falargeaua i Jacquesa Poulina (1980).

2003) u kazališnom komadu *Otpadnici (Les Renégats, 1964)* bavi se pobunom protiv roditeljskog autoriteta i dominacije moćnika. Obitelj ne nudi nikakvo utočište protagonistima romana *Loš kruh (Le Mauvais pain, 1956)* i *Ponori zore (Abîmes de l'aube, 1962)* Jean-Paula Pinsonneaulta (1923–1978), sputanima u nemogućnost komuniciranja, koji se susreću sa smrću i samoubojstvom ili su primorani na bijeg. Louise Maheux-Forcier (1929–2015) izazvala je skandal dotičući se teme lezbijstva u romanu *S Amadouom (Avec Amadou, 1963)*. Kritika je također šokirana erotskim elementima i vulgarnim rječnikom koje Roger Fournier (1929–2012) uvodi u svojim knjigama. Muški likovi u *Kraju snova (La fin des songes, 1950)* Roberta Élieja (1915–1973) rastrgani su između svojih težnji i realnosti svojih blijedih života. André Giroux (1916–1977) isto tako oslikava kruto i licemjerno društvo, kojim se bavi u stilu policijskog romana u djelu *Iza lica (Au-delà des visages, 1948)*, ili pak ironično i karikaturalno u novelama *Unatoč svemu, radost! (Malgré tout, la joie!, 1959)*. U svojem prvom romanu *To prokletu sunce (Ce maudit soleil, 1965)*, Marcel Godin (1932–2008) radnju smješta na radilište na sjeveru kako bi opisao brutalnost života kroz pogled mladog pripovjedača. Nasilje (društva, rata, ljubomore) prati pripovjedača u *Omči oko vrata (La Corde au cou, 1960)*¹⁹ popularnog pisca Claudea Jasmina (1930–). Junak Gilberta Choquettea (1929–) u *Naukovanju (Apprentissage, 1966)* izgubljen je, ogorčen proturječnostima na putu koji ga vodi od obiteljskog raskida do otkrivanja ljubavi, a zatim do razočaravajuće spoznaje o beznačajnosti vlastitog postojanja. I prvi roman Andréa Langevina (1927–2009) *Noćni bjegunac (Évadé de la nuit, 1951)* prikazuje antijunaka koji niže neuspjehe te na kraju počinu samoubojstvo. Mnogo je zamršeniji roman *Prašina nad gradom (Poussière sur la ville, 1953)*²⁰ koji pruža uvjerljivu psihološku, socijalnu, a i filozofsku dimenziju kroz pitanje slobode u apsurdnom svijetu, u kojem se nazire Sartreov utjecaj.

Nekoliko glasova odskače od dominantne struje psiholoških romana i romana običaja s naznakama egzistencijalizma. Među njima navodimo Andrée Maillet (1921–1995), čiji je prvi i vrlo odvažni roman *Profil kanadskog losa (Profil de l'original, 1952)*, snažno obilježen nadrealističkim pisanjem. Sasvim drugačiji i jedinstveni put, koji prkosi strujama svojeg vremena, nadahnjuje Yvesa Thériaulta (1915–1983), plodnog autora raznorodnog pisanja u kojem je nasilje konstanta. Ubojstvo i brutalnost prožimaju *Priče za usamljenog čovjeka (Contes pour un homme seul, 1944)* i roman *Ružna djevojka (La Fille laide, 1950)*. Thériault pokreće razmišljanje o sukobu generacija, o pitanju identiteta i o smislu tradicionalnog naslijeđa

u maestralnom romanu višestrukih dimenzija *Agaguk (1958)*.²¹ Inuitsku trilogiju dopunjuju *Tayaout, Agagukov sin (Tayaout, fils d'Agaguk, 1969)* i *Agoak, Agagukovo naslijeđe (Agoak, l'héritage d'Agaguk, 1975)*. Paralelno, Thériault donosi amerindijanski ciklus, koji započinje djelom *Ashini (1961)*, trezveno i upozoravajuće promišljanje o ekološkom utjecaju modernog društva, u čemu je Thériault još jednom ispred svojeg vremena.

Opus Gillesa Archambaulta (1933–) također se razlikuje svojom širinom i kontinuitetom, uz intimističko pisanje i eksperimentiranje s više pripovjedačkih tehnika. U romanu *Vrhunska diskrecija (Une suprême discrétion, 1963)*, razočaranje i nemogućnost hvatanja u koštac sa životom dovode glavnog junaka do samoubojstva. Slijede *Život u troje (La vie à trois, 1964)*, prikaz obitelji zatvorene u zajedničku odbojnost i nemogućnost komunikacije, *Pričajmo o meni (Parlons de moi, 1970)*, ironični solilokvij te *Cvijet među zubima (La Fleur aux dents, 1971)*,²² u kojima se Archambault dokazuje pisanjem koje opisuje kao *mezzo voce*. Autor malobrojnih knjiga, danas slabo poznat Claude Mathieu (1930–1985) nije ništa manje darovit pisac, kao što dokazuje u *Simone u bijegu (Simone en dérouté, 1963)*, ironičnom tekstu o podbačaju emancipacije jedne montrealke udovice. Njegovo najvažnije djelo ostaje *Istančana smrt (La Mort exquisite, 1965)*, zbirka novela sastavljenih u duhu borgezijanske fantastike.

Priča je žanr u kojem se u potpunosti izražava vrlo osoban imaginarij Jacquesa Ferrona (1921–1985), prepun osebnih likova i anegdota u koje se rado uvlače nadnaravno i ironija. *Priče iz neizvjesne zemlje (Contes du pays incertain, 1962)*, za kojima ubrzo slijede *Engleske i druge priče (Contes anglais et autres, 1964)* donose mu slavu. Današnjem je čitatelju teško čitljiv njegov ambiciozni roman s ključem *Kvebečko nebo (Le Ciel de Québec, 1969)* prepun kulturnih i povijesnih referenci. Jacques Ferron piše i za kazalište, za koje često stvara barokni i satirični svijet. Pravi uspjeh postigao je djelom *Velika sunca (Les Grands soleils, 1958)*, u kojem se vraća temi Ustanka i liku Félix Poutréa, a rekonstruira istinitost činjenica prikazujući Félix Poutréa kao prepredenog seljaka, predstavnika Crkve kao proračunljivca, a hrabrog liječnika Chéniera kao “veliko Sunce” domovine. Bez obzira na žanr u kojem piše, Ferron ostaje vjeran klasičnom jeziku te nije pristalica pisanja na *joualu*, nego se zalaže za jednojezičnost te, prema tome, za neovisnost Québeca.

¹⁹ Za filmsko platno prilagodio ga je Pierre Patry 1965.

²⁰ Za filmsko platno prilagodio ga je Arthur Lamothe 1968.

²¹ Za filmsko platno prilagodio ga je Jacques Dorfmann 1992.

²² Za filmsko platno prilagodio ga je Thomas Vamos 1976.

Kada izbija “svađa oko *jouala*”, pitanje jezika kojim govore francuski Kanađani nije bilo novost. Ovaj put, međutim, dobiva posebnu, višestruku dimenziju. Kao prvo, odnosi se samo na Kvebečane, s obzirom na to da je *joual* lokaliziran u Montréalu te se ta rasprava ne odnosi na druge frankofonske zajednice u Kanadi. Nadalje, jezični identitet se ovaj put ne definira kroz opreku prema anglofonskim Kanađanima, već u odnosu na standardni francuski. Rasprava je popraćena promišljanjem o budućnosti nacionalne književnosti u nastajanju, odnosno o mogućnosti književnog stvaralaštva za kvebečke pisce te o pisanom jeziku na kojem bi se to stvaralaštvo moglo razvijati. Zbog trenutka u kojem izbija, odnosno konteksta potrage za identitetom, pretvara se u nacionalnu bitku. Naime, osim jezičnih i kulturnih aspekata, problematizira se kroz političku dimenziju te se povezuje s onodobnim pokretom dekolonizacije. U “svađi” se suprotstavljaju dva tabora, od kojih jedan izraz *joual* upotrebljava kao pogrdu, dok ga drugi koristi kao znamenje otpora.

Sjajan urednik i esejist, sudionik izbijanja Tihe revolucije, André Laurendeau (1912–1968) tom se pitanju posvećuje već 1959. godine, ali događaj koji je pokrenuo raspravu jest esej o stanju jezika u Québecu, koji je pod pseudonimom objavio redovnik-nastavnik pravog imena Jean-Paul Desbiens (1927–2006) pod naslovom *Drskosti Brata tog i tog (Les Insolences du Frère Untel, 1960)*, a u kojem *joual* opisuje kao “odurnu stvar”, posljedicu i simptom podbačaja školskog sustava. *Joual* prema Desbiensu odražava nesposobnost Kvebečana da se potvrde, izraze, razmišljaju i da pristupe osobnom razvoju. Osim toga postavlja se pitanje međusobne razumljivosti s drugim govornicima francuskog, te pitanje utjecaja jezične situacije na književno stvaralaštvo i kreativnost pisaca u Québecu.

Međutim, iako je *joual* prikazan kao znak degeneracije, čitava plejada autora, većinom okupljenih oko lista *Parti pris*, u njemu vidi upravo sredstvo izražavanja, otpora, oslobođenja, stvaranja nacionalne književnosti. To je stav Jacquesa Renauda (1943–), koji potpisuje prvu knjigu napisanu na *joualu*: *Goljo (Le Cassé, 1964)*. “Goljo”, glavna novela iz istoimene zbirke, slijedi lutanja Ti Jeana, grubog i bezizglednog mladića koji je zapeo u sustavu u kojem mu je jedina perspektiva nezaposlenost, zatočenik neprijateljskog grada (Montréal) u kojem vodi bijedan život. Ovdje se *joual* ne javlja samo u dijalozima, već je bitan dio pripovijedanja. Iste godine, André Major (1942–) u romanu *Bandoglav (Le Cabochon, 1964)*, također na *joualu*, opisuje put adolescenta koji kreće u potragu za samim sobom i za sredinom kojoj bi želio pripadati. *Nehumani grad (La Ville inhumaine, 1964)* Laurenta Girouarda (1931–) heterogen je tekst u kojem se miješaju pjesme, fragmenti dnevnika, epistolarno pismo i ideološka razmatranja te isto tako crpi u *joualu* kako

bi svjedočio o praznini i beznađu. S *Ne plači, Germaine (Pleure pas, Germaine, 1965)*²³ Claude Jasmin na *joualu* pripovijeda o inicijacijskom putovanju uz još jednog “golju”, čiji je cilj pronaći i ubiti navodnog ubojicu svoje kćeri. U području poezije, nakon što je ušao u djela Gastona Mirona i Chamberlanda, *joual* prodire u pjesme Géralda Godina (1938–1994) sabrane u zbirku *Kantike: pjesme na šatrovačkom, narodnom, i gdjekad francuskom jeziku (Les Cantouques: poèmes en langue verte, populaire et quelquefois française, 1967)*. Ali, kao što ćemo kasnije vidjeti, tek se s kazalištem *joual* nameće s više odjeka, iz pera Michela Tremblaya. Napokon, izraz *joual* malo pomalo će se napuštati u korist banalnijih izraza, kao što je “kvebečki francuski”, sve do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća kada rasprava prestaje biti relevantna. Esaj Jeana Marcela (Jean-Marcel Paquette, 1941–) naslovljen *Trojanski joual (Le joual de Troie, 1973)* na neki način obilježava kraj rasprave sa zaključkom: “ne radi se o tome da govorim kao što govore Francuzi, nego o tome da francuski govorimo punom i potpunom uporabom svih njegovih mogućnosti.”

Šezdesetih godina 20. stoljeća stasaju pisci koji će razdrmati jezik romana i prodrijeti u središte kvebečke književnosti, kojoj će donijeti međunarodnu publiku. Među njima je Réjean Ducharme (1941–). Ključno djelo, *Progutana progutanih (L’Avalée des avalés, 1966)*, daje riječ adolescenciji kroz lik Bérénice Einberg, koja prkosi konvencijama i jeziku osmišljavanjem vlastitog, “berenijskog”, jezika. Na istome su tragu Ducharmeovi sljedeći romani *Morčina (L’Océantume, 1968)* i *Dvo s mislen (Le nez qui voque, 1967)*²⁴. *Kći Kristofora Kolumba (La Fille de Christophe Colomb, 1969)*, burleskna epopeja u stihovima, pripovijeda o pikarskim epizodama putovanja oko svijeta istraživačeve kćeri u društvu jedne kokoši. Victor-Lévy Beaulieu (1945–) u vrlo plodonosnom stvaralaštvu razvija neobično, rableovsko, bujno nadahnuće s članovima obitelji Beauchemin oko kojih se odvija radnja romana *Rasa ljudi (Race de monde, 1969)*²⁵ koja se nastavlja nizom naslova koji čine *Pravu sagu o Beaucheminovima (La Vraie Saga des Beauchemin)*. Jacques Godbout (1933–) svoje prve književne korake čini pjesmama u slobodnom stihu koje često dočaravaju kratke *sainetes* u duhu Prévertove realistične poezije i najavljuju humor kojim su prožeti njegovi romani. Na prozu prelazi s *Akvarijem (L’Aquarium, 1962)* čija radnja, smještena u Afriku, donosi nedaće mladog kooperanta u koloniziranoj zemlji. Zatim dolazi *Nož na stolu (Le Couteau*

²³ Taj je roman bio predmet slobodne filmske adaptacije redatelja Alaina de Halleuxa, koji je radnju prenio u Europu između Belgije i Španjolske.

²⁴ Za filmsko platno ga je 1973. prilagodio Alain Périssou pod naslovom *Le Grand Sabordage*

²⁵ Autor će roman prilagoditi za televizijsku seriju koja se prikazivala od listopada 1978. do lipnja 1981.

sur la table, 1965), “pripovijest o raskidu” u kojoj je okvir ljubavne priče jasno prožet nacionalističkom tematikom. U *Pozdravu Galarneauu (Salut Galarneau, 1967)*, romanu koji će postići velik uspjeh, pripovjedač François Galarneau, “kralj hot-dogova” s mnogo humora i narodne živosti izlaže svoja promišljanja o društvu koje ga okružuje te naposljetku oko sebe gradi zid kako bi se od njega zaštitio, što predstavlja ironičnu metaforu Québeca. Nakon prvog, prilično konvencionalnog romana (*Lorenzo, 1963*), Jean Basile (Jean-Basile Bezroudnoff, 1932–1992) zapanjuje *Mongolskom kobilom (La Jument des Mongols, 1964)*, prvim sveskom trilogije romana koju još čine *Veliki Kan (Le grand Khan, 1967)* i *Putovanja na Irkutsk (Les voyages d'Irkoutsk, 1970)*. Tri lika, mladi i duboko narcisoidni Montrealci, organski su povezani s ulicom Main te u njoj žive kao “Mongoli”, ne priznajući druge zakone osim svojih. Jacques Poulin (1937–) krenuo je drugim putem i okrenuo se prema minimalističkom romanu. Njegova prva djela otkrivaju već iznimno osoban ton, na marginama dominantnog smjera nacionalnog romana, a na književnoj sceni nameće se romanima *Velike plime*²⁶ (*Les Grandes marées, 1978*) i *Volkswagen blues (1984)*. Gérard Bessette (1920–2005) u književnost ulazi djelom *Tučnjava (La Bagarre, 1958)*, realističnim tekstom koji je jezikom i društvenom problematikom ukorijenjen u radnički Montréal svoga vremena. *Knjižar (Le Libraire, 1960)* se smatra jednim od glavnih romana Tihe revolucije, a u prvom licu i trezvenim tonom razotkriva tradicionalnu cenzuru i moralno licemjerje. *Inkubacija (L'Incubation, 1965)* donosi potpunu promjenu stila i tematike, izravno nadahnutu novim romanom. Autor ide dalje u potrazi za novim formama u višeglasnom romanu *Ciklus (Le Cycle, 1971)*, sastavljenom od sedam unutarnjih monologa koji se odvijaju oko jednog pokojnika.

“Nisam želio biti pisac”, tvrdi Hubert Aquin (1929–1977). No nametnut će se kao jedna od najvećih ličnosti kvebečke književnosti. Aquin se aktivno bori za neovisnost te sudjeluje u intelektualnom životu zemlje kao glavni urednik revije *Liberté*. Uhićen zbog nošenja oružja te potom smješten u psihijatrijsku ustanovu, tamo počinje pisati roman *Sljedeća epizoda (Prochain épisode, 1965)*, ujedno špijunski i ljubavni roman, srodan novom romanu, a kroz koji se provlači jasna politička poruka. Problematicirajući pitanje “kulturne amnezije” potlačenog, *Rupa u sjećanju (Trou de mémoire, 1968)* nagrađena je Nagradom generalnog guvernera koju, vjeran svojim antifederalističkim načelima, Aquin odbija. Njegov četvrti roman *Crni snijeg (Neige noire, 1974)* nastavlja s pot-hvatom razgrađivanja romana započetim u njegovim prethodnim knjigama. Samoubojstvo Huberta Aquina 1977. pridonijelo je tome da postane mitska ličnost.

²⁶ Objavljeno na hrvatskom pod naslovom *Velike plime*, prijevod Sanja Lovrenčić, Disput, Zagreb, 2009.

Zapanjujuć je životni put produktivne spisateljice Marie-Claire Blais (1939–), koja je s 15 godina postala radnica, a s 20 autorica uspješnog romana *Lijepa zvijer (La belle bête, 1959)*.²⁷ Utjecaj Anne Hébert zamjetan je u tematici i poetici tog prvog teksta, koji donosi jeziv zatvoreni svijet jedne obitelji. Posvećenje njenog talenta dolazi s romanom *Jedno godišnje doba u Emmanuelovu životu (Une saison dans la vie d'Emmanuel, 1965)*,²⁸ na prvi pogled realistično djelo, sarkastična parodija regionalnog romana, koji donosi isječke iz života u kojem se u vrtoglavom crnilu isprepliću teška bijeda, tuberkuloza i smrt. *Rukopisi Pauline Archange (Les manuscrits de Pauline Archange, 1968)* nastavljaju istim putem u svijetu ružnoće, u kojem su i djeca čudovišna jer ih je svijet uprljao.

Dramsko pisanje nakon tridesetih godina 20. stoljeća na radiju pronalazi izvanredan prostor za razvoj. Gratien Gélinas (1909–1999), često nazivan “ocem kvebečkog kazališta”, prvu je profesionalnu ulogu dobio u radijskoj seriji *Seoski župnik (Curé de village)* Roberta Choquettea. Nakon što je osvojio publiku likom drskog derana Fridolina u kazališnoj reviji *Fridolinons (1938–1946)*, Gratien Gélinas posvećuje se pisanju komada *Tit-Coq (1948)*.²⁹ Istomimni lik, antijunak, nezakonito dijete, vojnik kojeg je izdala zaručnica, smjelo prikazuje poslijeratnu klimu u francuskoj Kanadi te postiže golem uspjeh. U *Bousille i pravednici (Bousille et les justes, 1959)*, Gélinas progovara o iskorištavanju obespravljenih od strane licemjerne kaste novopečenih bogataša. Još jedno veliko ime kvebečkog kazališta je Marcel Dubé (1930–2016), vrlo produktivan autor koji je također bio prisutan na radiju i televiziji.³⁰ Prva faza njegova djelovanja, posvećena mladeži i radničkoj sredini, započinje *Zonom (Zone, 1953)* i njezinom malom grupom adolescenata čije će se krijumčarenje cigareta pretvoriti u tragediju. Podrijetlom iz “proleterske četvrti u istočnom dijelu Montréalala” središnji lik *Jednostavnog vojnika (Un simple soldat, 1957)* nakon sudjelovanja u Drugom svjetskom ratu nema druge perspektive nego ponovo obući uniformu i otići u Koreju. “Buržujska faza” opusa Marcela Dubéja započinje *Povratkom bijelih gusaka (Au retour des oies blanches, 1966)* u kojem otkrivanje obiteljskih tajni uništava privide kroz dijaloge pune cinizma.

²⁷ Djelo *Lijepa zvijer (La Belle Bête)* je 1977. za balet prilagodio Kanadski nacionalni balet, a potom je za kazalište prilagodio 1987. Redatelj Karim Hussain ga je 2006. prilagodio za film.

²⁸ Taj je roman redatelj Claude Weisz 1972. prilagodio za filmsko platno.

²⁹ Za filmsko platno su ga 1953. prilagodili René Delacroix i Gratien Gélinas, koji igra ulogu Tit-Coqa.

³⁰ Bio je scenarist u Nacionalnom uredu za film, a za Radio-Canada je napisao nekoliko desetaka tekstova (radio-drama, TV-predstave, feljtoni itd.), među kojima su vrlo slavna *Pješčana obala (La Côte de sable, 1960–1962)* te brojni skečevi između 1952. i 1972.

Lijepo nedjelje (*Les Beaux Dimanches*, 1968)³¹ daju sliku društva ravnodušnih u kojem se samo jedan mladi par zauzima za budućnost Québeca, dok *Virginie* (1968)³² i *Sirote ljubavi* (*Pauvre Amour*, 1969), tematiziraju temu nemoguće ljubavi. Jacques Languirand (1931–2018) će se pak okrenuti prema temama tjeskobe i apsurdna. S *Neobičnima* (*Les Insolites*, 1956) uvodi avangardno kazalište u Québec. U ciničnoj farsu punoj fantazije, *Pijani kralj* (*Le Roi ivre*, 1956) umre a vlast preuzima dvorska luda. Uslijedit će, među ostalim, *Jesenje violine* (1960), u kojima su okupljene sve Languirandu drage teme, ili pak *Klondyke* (1963), u kojem surovost sjevera ogoljuje kukavičluk i gramzivost ljudskih bića. Nakon uspjeha romana *Mathieu* Françoise Loranger počinje pisati fikcije za televiziju. Autorica ostaje vjerna svojoj sklonosti ka psihološkoj analizi u svojim kazališnim komadima (*Jedna kuća... jednog dana* [*Une maison... un jour*], 1965; *Još pet minuta* [*Encore cinq minutes*], 1967). Claude Levac (1940–) povezuje se s Françoise Loranger u pisanju djela *Kraljev put* (*Le Chemin du Roy*, napisano 1968, objavljeno 1969), čija je okosnica posjet generala de Gaullea 1967. i njegov slavni uzvik “Živio slobodni Québec!” Taj je kontroverzni događaj na scenu prenesen kao hokejaška utakmica, “domoljubna komedija” na tragu kvebečke dramaturgije prema participativnom kazalištu i njegovu otvaranju prema govornom jeziku. Revija *Théâtre vivant*, u svom prvom broju objavljuju *Lujdore* (*Les Louis d'or*, 1966) Roberta Gurika (1932–), otprije poznatog po jednočinskoj satiri *Pjesnikov poj* (*Le Chant du poète*, 1963). Produktivan autor čije je stvaralaštvo obilježeno društvenim i političkim promišljanjem, Gurik redom potpisuje *Vrata* (*Les portes*, 1965) i *Api 2967* (1967), reinterpretaciju pripovijesti o Adamu i Evi smještenu u futuristički svijet. Ubrzo okrunjen uspjehom, *Obješeni* (*Le pendu*, napisan 1967) govori o liku kojeg je nadvladala vlastita igra te je bio primoran objesiti se nakon što se kladio u vješanje. Od tog autora svakako valja upamtiti *Hamleta, princa Québeca* (*Hamlet, prince du Québec*, napisan 1968, objavljen 1977), političku alegoriju Québeca između federalizma i pokreta neovisnosti, napisanu po uzoru na Shakespeareov komad. Roger Dumas (1942–) se za *Milijunaše* (*Les Millionnaires* [*Théâtre vivant*], 1967) nadahnjuje univerzalnijom inspiracijom kazališta apsurdna. Od djela Gillesa Deromea (1928–) valja upamtiti *Tko je Dupressin?* (*Qui est Dupressin?*, napisano 1961, objavljeno 1962), koje označava prekid s tradicijom realizma koja je bila vrlo popularna u francuskoj Kanadi.

Najistaknutiji autor kvebečkog kazališta šezdesetih godina 20. stoljeća je Michel Tremblay (1942–) koji, nastavljajući tragom velikih djela koja domi-

niraju pozornicama tog vremena i koja potpisuju Gélinas i Dubé, potresa tradiciju realizma i jezične konvencije. Sa *Šurjakinjama* (*Les Belles-sœurs*) donosi pravu obnovu, u prvom redu uporabom *jouala*. Taj komad, napisan 1965, do publike dolazi tek 1968. u Théâtre du Rideau Vert te je objavljen nekoliko mjeseci kasnije, u reviji *Théâtre vivant*. Ta lakrdijaška tragikomedija koja se oslanja na teatar apsurdna prikazivanjem 15 žena umornih od njihova “prokletog bezličnog života”, izaziva žestoke reakcije. Neki u njoj vide samo vulgarnost, drugi u njoj prepoznaju “remek-djelo”. Tremblayjev jezik je, naime, autentičan te savršeno usklađen sa stvarnošću koja ga nadahnjuje. Minucioznim i maštovitim transkribiranjem *jouala* Michel Tremblay stvara plodonosan književni jezik, koji upotrebljava s istim darom u svojem romanesknom opusu u naslovima koji, među ostalim, čine *Kroniku Plateau Mont-Royal* (*Chronique du Plateau Mont-Royal*).

PRIZNAVANJE FRANKOFONSKE KNJIŽEVNOSTI IZVAN QUÉBECA

Tihu revoluciju, popraćenu pojavom neonacionalističkog pokreta neovisnosti, prate dubinske promjene koje redefinišu identitetske i institucionalne parametre kvebečkog društva te rezultiraju raspadom francuske Kanade. Ta je povijesna prekretnica obilježena zaključcima Opće skupštine francuske Kanade (*États généraux du Canada français*), odnosno niza skupova koji su između 1966. i 1969. u Montréalu okupljali stotine frankofonskih predstavnika iz civilnog društva iz cijele Kanade. Osmišljena kao platforma za promišljanje o budućnosti francuskih Kanađana, Opća skupština potvrdila je raskid između Québeca i frankofonskih manjinskih zajednica. Stoga, dok su Québec i njegova književna produkcija izmakli sudbini manjina, frankofonske književnosti izvan Québeca osuđene su na “provincijalizaciju”. Prva posljedica te promjene je kovanje novih naziva kako bi se zamijenio stari pridjev “francusko-kanadski”. Tako se od tada govori o “akadijskoj”, “franko-ontarijskoj”, “franko-manitobanskoj”, “franko-saskatchewanskoj”, “franko-albertskoj” i “franko-kolumbijskoj” književnosti, koje čine “frankofonske književnosti izvan Québeca” ili “frankokanadske književnosti”. Potonje nemaju drugog izbora nego krenuti putem razlikovanja i samostalnosti u odnosu na kvebečku književnost, što prati rađanje novih središta institucionalizacije književnosti, kao što su Moncton za Akadiju ili Sudbury za Ontario itd. Ipak, u prvo vrijeme nakon raspada francuske Kanade ti centri nisu imali dovoljan kapacitet da isprave asimetričan odnos periferija-centar koji se neminovno uspostavio između njih i Montréal. Trebat će pričekati više desetljeća prije no što ojačaju te se međusobno umreže.

Književnosti izvan Québeca puni su zamah doživjele sedamdesetih godina 20. stoljeća. Zajedno s

³¹ Za filmsko platno prilagodili Richard Martin i Marcel Dubé 1974.

³² Za televiziju prilagodio redatelj Louis-Georges Carrier 1968.

umjetnicima, književnici pjesnici, dramaturzi i romanopisci odgovorili su na krizu manjinskih frankofonskih zajednica baveći se njihovim novim identitetima. Za veliki dio književne produkcije nastale izvan Québeca tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća možemo reći da se bavi identitetskim propitivanjem, nadahnjujući se zajedničkom povijesnom i političkom sviješću i nailazeći na odobravanje frankofonskih zajednica. Uz glazbenike se najprije javljaju pjesnici i kazališni autori. Njihov je glas u tom razdoblju posebno važan jer tada treba nanovo postići povezanost zajednice poticanjem osvješćivanja bitnih ishoda tog procesa afirmiranja lokalnih kultura. Frankokanadske književnosti u nastanku pritom ne zanemaruju jezična pitanja jer, pored brige za očuvanje materinjeg jezika, ne mogu ignorirati svakodnevnu jezičnu praksu koja potiče na dvojezičnost u njihovim sredinama.

Bogata poviješću koja je oduvijek bila posebna, frankofonska zajednica u Akadiji iskovala je svoj identitet oko traume prisilnog iseljavanja i povezanosti sa svojom zemljom, vrlo prisutnoj u novom zamahu njezine književnosti i romaneskne proze. Postaje poznata s Antonine Mailet (1929–), čije djelo pitoreskno slavi akadjski govor i baštinu. Nakon što je svoje prve korake u pisanju napravila tekstovima za kazalište (*Opora kruška* [*Poire-Acre*], 1958), od svojeg prvog, u velikoj mjeri autobiografskog romana, *Pointe-aux-coques* (1958) bavi se tematikom koja će je proslaviti, odnosno uzdizanjem akadjske zemlje. Kao dramska autorica potvrđuje se djelom *Prljavci* (*Les Crasseux*, 1968) koje na pozornicu donosi akadjski govoreni jezik. Slava dolazi sa slikovitim monolozima u *La Sagouine* (1971) te s romanom *Pelagija od Kola* (*Pélagie-la-Charrette*, 1979).

Franko-ontarijci zauzimaju posebno mjesto s obzirom na to da čine najbrojniju frankofonsku zajednicu izvan Québeca. Promjene do kojih dolazi početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća pridonose izmještanju kulturnog života u Sudbury, koji doživljava pravi umjetnički procvat uz, među ostalim, veliki godišnji događaj Noć na jezeru (*la Nuit sur l'étang*, prvo izdanje 1973), na kojem se tijekom jedne večeri predstavljaju franko-ontarijski glazbenici, glumci i pjesnici. Franko-ontarijska književna produkcija ima skromnu, ali stvarnu tradiciju te zamah dobiva osnivanjem izdavačke kuće *Prise de parole*, 1973. godine. Jedan od njezinih osnivača je pjesnik Patrice Desbiens (1948–) koji počinje objavljivati sedamdesetih godina 20. stoljeća (*Ovdje* [*Ici*], 1974; *Posljedice života* [*Les conséquences de la vie*] 1977; *Prostor koji ostaje* [*L'Espace qui reste*], 1979) te franko-ontarijskoj književnosti nudi utemeljiteljsko djelo *Nevidljivi čovjek* (*L'Homme invisible/The Invisible Man*, 1981), dvojezični tekst koji preko potrage za identitetom njegova glavnog junaka održava posebnost položaja manjinske frankofonije u kojoj se nalazi franko-ontarijska zajednica. Prvotno esejist, Jean Ethier-Blais (1925–1995) svoje elegantno pisanje stavlja u službu

književne kritike u listu *Le Devoir*, kao i svojih eseja (*Egzili* [*Exils*], 1965; *Straničnici I i II* [*Signets I et II*], 1967) prije nego se okrene fikciji s djelom koje je u potpunosti nepovezano s njegovim vremenom: *Mater Europa* (1968), te potom poeziji (*Azije* [*Asies*], 1969). Nadalje, scenske umjetnosti zamah dobivaju osnivanjem Zadruga umjetnika Novog Ontarija (*Coopérative des artistes du Nouvel-Ontario*, CANO) te kazalište zauzima važno mjesto u franko-ontarijskoj književnoj produkciji, osobito od otvaranja Théâtre du Nouvel-Ontario (TNO) 1971. godine, te s autorima kao što su André Paiement i Jean-Marc Dalpé.

Za zajednice Manitobe, Saskatchewanu i Alberte, gubitak legitimiteta francuskog jezika u društvenom prostoru od kraja 19. stoljeća potkopava institucionalne strukture te frankofonsko stanovništvo prisiljava na stalan otpor. Obrazovanje na francuskom je prvi cilj (zabranjeno je 1892. u Saskatchewanu, 1905. u Alberti, 1916. u Manitobi) te dugo ostaje u središtu iscrpljujućih borbi za očuvanje zajednica. Treba pričekati šezdesete godine 20. stoljeća da neumorni napori frankofonskog stanovništva konačno urode nekim plodom. Istodobno, teško i sporo uvođenje frankofonskog radija ne ide u prilog pisanju radijskih tekstova. U takvom kontekstu, razumljivo je da je osnivanje književnih institucija gotovo nemoguća misija. Dugo je jedina književna referenca na te regije bila Gabrielle Roy, koja je podrijetlom iz četvrti Saint-Boniface³³ u Winnipegu, a čiji su tekstovi često smješteni u Manitobu (*Ulica Deschambault* [*Rue Deschambault*], *Vrt na kraju svijeta* [*Un jardin au bout du monde*], *Cesta za Altamont* [*La Route d'Altamont*]).³⁴ Prva frankofonska izdavačka kuća Manitobe, Éditions du Blé, osnovana je 1974, dok ju je Saskatchewan dobio tek 1979. (Éditions de la nouvelle plume), a Alberta je još uvijek nema. Gilles Delaunière (pseudonim Rossel Vien, 1929–1992) je rođeni Kvebečanin, međutim povezan je s franko-manitobanskom književnošću. Usporedno s istraživanjima i djelima posvećenima povijesnim temama, u književnosti se potvrđuje kao novelist djelom *Tridesetogodišnjak* (*Un homme de trente ans*, 1960) te dvjema novelama, *Prenočište na tri jezera* (*L'Auberge des trois lacs*, 1961) i *Putovanje bez nastavka* (*Voyage sans suite*, 1964), za kojima je uslijedila zbirka *Te sveudilj bježati...* (*Et fuir encore...*, 1972), u kojoj se snažnim pisanjem podsjeća na obrazovanje u sjemeništu, koje autor mračno opisuje. Prvi roman koji potpisuje u pravom smislu franko-manitobanski autor jest *Grobница* (*Tombeau*, 1968) Josepha Rogera Léveilléa (1945–), poetska je pripovijest pod Rimbaudovim estetskim utjecajem, u kojem plačljivi ljubavnik slavi uspomenu na mrtvu draganu.

³³ Ondje je njezina rodna kuća, u kojoj je provela djetinjstvo i koju opisuje u, među ostalim, *Ulici Deschambault* (*Rue Deschambault*), danas uređena kao muzej te otvorena za javnost.

³⁴ Novelu *Starac i dijete* (*Le vieillard et l'enfant*) iz te zbirke prilagodio je scenarist Clément Perron za istoimeni film redatelja Claudea Greniera 1985.

Nakon perioda nadoknađivanja i uspona književnosti prema samostalnosti, sedamdesete godine 20. stoljeća predstavljaju se kao bujno razdoblje osporavanja, u kojem književnost doživljava procvat pogodan za svekolika iskustva i afirmiranje. Kvebečka književnost potvrđuje svoj američki aspekt te se oslobađa kolektivnih političkih i estetskih obaveza kako bi se otvorila prema individualnim estetskim tražnjama. Sedamdesete godine 20. stoljeća također su razdoblje redefiniranja imigracijske politike, što se u književnosti odražava otvaranjem migrantskoj književnosti. Za književnosti izvan Québeca, neovisno o tome je li riječ o području poezije, romana ili dramskih tekstova, valja pričekati sredinu sedamdesetih godina kako bi se profilirali autori zahvaljujući kojima su danas priznate.

LITERATURA

Anthologie de la littérature québécoise II. 1994. Ur. Marcotte, G., Montréal: L'Hexagone.

Biron, Michel, Dumont, François, i Elisabeth Nardout-Lafarge. 2007. *Histoire de la littérature québécoise*. Montréal: Boréal.

Cormier, Pénélope i Ariane Brun del Re. 2016. "Vers une littérature franco-canadienne? Bases conceptuelles et institutionnelles d'un nouvel espace littéraire". U: *Au-delà de l'exiguïté. Échos et convergences dans les littératures minoritaires*. Ur. Thibeault J. et al. Moncton: Perce-Neige, 5375.

Dictionnaire des œuvres littéraires du Québec, tome IV: 1960-1969. 1984. Ur. Lemire, M., Montréal: Fides.

Eddie, Christine. 2002. "Le 20e siècle de la culture québécoise : la quête d'une identité". U: *Le Québec statistique. Edition 2002*. Québec : Institut de la statistique du Québec, 85-114.

Frenette, Yves. 2010. *Brève histoire des Canadiens français*. Montréal: Boréal, 4. izdanje.

Kyloušek, Petr, Kolinská, Klára i Kateina Prjaznerová. 2009. *La quête de l'identité dans la littérature et le cinéma canadiens*. Brno: Masarykova univerzita.

Littérature québécoise. Des origines à nos jours. Textes et méthode. 1996. Ur. Weinmann, H. i R. Chamberland, Ville La Salle: Hurtubise.

Le Calvé Ivičević, Evaine. 2010-2011. "L'édition périodique en français au Québec à la lumière du biculturalisme de la Conquête au Dominion". U: *Implications sociales et culturelles du multiculturalisme*. Ur. Matas G. i B. Kostadinov. Zagreb: HKAD, 145158.

Mailhot, Laurent. 2003. *La littérature québécoise depuis ses origines*. Montréal: Typo.

Moss, Jane. 2005. "Après le Québec: d'autres littératures francophones au Canada". U: *Canadian Literature* 187: 811.

Pont-Humbert, Catherine. 1998. *Littérature du Québec*. Paris: Nathan.

Pratiques culturelles au Canada français. Actes du quatorzième colloque du Centre d'études franco-canadiennes de l'Ouest (CEFCO). 1996. Ur. Cadrin, G., Dubé, P. i L. Godbout. Edmonton: Institut de recherche de la Faculté Saint-Jean.

SUMMARY

A CHRONOLOGICAL REVIEW OF CANADIAN FRANCOPHONE LITERATURE: FROM BEGINNINGS TO POLYPHONY (1763 – 1970)

This article is dedicated to the presentation of the genesis and development of Canadian Francophone literature from the beginning of the British regime (1763) to the end of the 1960s. In order to highlight the particularities of the fate of the French-Canadian communities within Canada and the link between historical circumstances and literary production in French, the chosen approach is chronological and includes brief overviews of major socio-political events. The second purpose of this article is to provide insight into the authors and works that characterize the various stages of the development of Canadian Francophone literature, and therefore list as many relevant writers and titles as possible. After a brief description of the context of the arrival and settlement of the French population in Canada, this review presents the beginnings of literary creation in French-Canadian society and the formation of a literary stream characteristic of Québec - the regionalist novel. The third part covers the period from the very end of the 19th century, in which the Montréal Literary School stood out, until the 1920s, during which regionalists continued to write about "old things." The fourth part begins with the crisis of 1929 and shows the divisions that occur in the Franco-Canadian literary world. The next section deals with the period of World War II and the aftermath, when the gravitational axis of French-Canadian society is questioned by the contestation of the influence of France. The sixth part is devoted to the great changes brought about by the Silent Revolution, while the issue of *joual* and other upheavals that occur in Quebec literature is at the center of the reflection in the penultimate part. The eighth and final part of this paper provides insight into the emergence and recognition of Francophone literature outside of Québec.

Key words: Quebec literature, Franco-Canadian literature, French-Canadian society